

**KANTIAN PHILOSOPHY STUDIES
IN INDEPENDENT UKRAINE (1991 – 2021)**

Vitali Terletsky

H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3212-043X

<https://doi.org/10.36169/2227-6068.2022.01.00011>

Annotation. *This article presents an overview of the prehistory, sources, events, and specific investigations related to the study of Kant's philosophy in Ukraine over the past thirty years. Author demonstrates the significance of the Soviet legacy of researchers' guidelines for this period, as well as the potential of the previous tradition of elaborating on Kant's philosophy. He also highlights the peculiarities of the starting conditions for the Kantian studies in independent Ukraine. Also this study defines the role of the Kant Society in Ukraine, whose various activities intensified the study of Kant's work, including translations of Kant's works into Ukrainian, dissertations on Kant's philosophy, and insights into special areas of Kant's philosophy. Also, the study reviews many Ukrainian publications on Kant's theoretical and practical philosophy, Kant's anthropology, and Kantian philosophy's importance for the Ukrainian tradition.*

Key words: *Kant's philosophy, history of philosophy in Ukraine, Kant's society in Ukraine, philosophical tradition, philosophical translations*

The full-text article is available in Ukrainian.

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ КАНТА У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991 – 2021)

Віталій Терлецький

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, НАН України
ORCID: 0000-0003-3212-043X

Анотація. *Стаття презентує огляд передісторії, джерел, подій і конкретних розвідок, які стосуються дослідження філософії Канта в Україні за останні тридцять років. Показано, яке значення для цього періоду мав радянський спадок настанови дослідників, а також який потенціал містила попередня традиція опрацювання Кантової філософії. Виокремлено особливості стартових умов для дослідження Кантової філософії в Україні в часи незалежності. Увиражено роль Кантівського товариства в Україні, чия різнопланова діяльність інтенсифікувала дослідження Кантового доробку – переклади творів Канта українською мовою, дисертаційні дослідження, присвячені філософії Канта, та, власне, спеціальні розвідки про Кантову філософію. Мабуть, найбільше досягнення Товариства полягає в тому, що завдяки його щорічним конференціям вдалося долати ізоляцію вітчизняної філософської спільноти. Також розглянуто ґрунтовні українські публікації, присвячені теоретичній і практичній філософії Канта, антропології Канта і, зрештою, окресленню значення його філософії для української традиції в останні роки.*

Ключові слова: *філософія Канта, історія філософії в Україні, Кантівське товариство в Україні, філософська традиція, філософські переклади*

Після проголошення незалежності філософська спільнота в Україні опинилася в ситуації невизначеності: з одного боку, стало зрозуміло, що світова філософська спадщина досить своєрідно вписувалася в канони прочитання ідеологічно контрольованої радянської марксистської філософії; з іншого боку, стало очевидно, що далі годі продовжувати займатися діалектичним й історичним матеріалізмом, позаяк такий підхід зовсім не відповідав актуальним вимогам сьогодення. І хоча усвідомлення таких невідворотних процесів вимагало деякого часу, все ж таки воно стало доміантним майже за кілька років. У привілейованому статусі, як і раніше, перебували лише кілька філософських дисциплін, які були найменш заідеологізованими, насамперед логіка та історія філософії. І така обставина, мабуть, була найсприятливішою для дослідження Кантової філософії, а дещо ширше – німецького ідеалізму загалом, у незалежній Україні.

Будь-яке дослідження в царині гуманітарних наук не може покликатися на принцип *ab ovo*, позаяк тут задіяні чимало факторів (мовний, традиційний, культурний тощо), які не дають змоги здійснювати його з бажаною революційністю. У випадку з історією дослідження Кантової філософії маємо аналогічну ситуацію. Чимало чинників минулого відіграли – і під певним поглядом досі продовжують відігравати – неабияку роль у цьому непростому процесі знайомства і засвоєння Кантової спадщини. Безперечно, радянське минуле (тобто той факт, що Україна була частиною СРСР) виявилось у цьому процесі ледь не вирішальним фактором. Але не лише воно зіграло свою партію. Ще віддаленіша за часом дореволюційна минувшина, як і зусилля української діаспори впродовж цілого ХХ століття, так само позначилися на рецепції Кантової філософії у незалежній Україні. Годі говорити, що дослідження і розвідки західних колег також посприяли «перевідкриттю» Кантового доробку.

Дослідження Кантової філософії в радянський період мало свої особливості. Насамперед це стосувалося того, що Кант розглядався як представник і «родоначальник» так званої «німецької класичної філософії», тобто того етапу в розвитку західної філософії, який коректніше позначають як «німецький ідеалізм» і зараховують сюди ще системи Фіхте, Шелінга і Гегеля. Утім, з легкої руки Енгельса до когорти німецьких ідеалістів був залучений і матеріаліст Фюєрбах, тому виникла потреба в модифікації вживаного позначення на «німецька класична філософія». Інша характерна ознака полягала в тому, що Кантову філософію, як й інші систематичні проєкти, дошкульно критикували за їхню ідеалістичну настанову. У випадку з Кантом до цього додавали цілий ряд критичних інвектив: агностицизм, апіоризм, суб'єктивізм, формалізм, індивідуалізм тощо, хоча деякі положення «критичної філософії», передусім визнання «речі самої по собі», увиразнювали як позитивно «матеріалістичні». Такий марксистсько-ленінських підхід був загалом властивий радянській історії філософії, і українські радянські філософи тут не становили винятку. Нарешті, ще одна своєрідність була пов'язана з тим, що праці Канта майже винятково читали і цитували за російськими перекладами, а саме за зібранням творів у шести томах у серії «Философское наследие». Така самоочевидна практика в радянському

російськомовному культурному просторі виявиться доленосною і для дослідження філософії Канта вже у незалежній Україні.

Якщо кинути неупереджений ретроспективний погляд на розвідки і дослідження Кантової філософії в радянській Україні, то цілком обґрунтовано можна констатувати таке: по-перше, факт наявності інтересу до цієї філософії; по-друге, певну міру обізнаності з головними положеннями Кантової системи; по-третє, своєрідне «критичне» ставлення до Канта, що було зумовлено здебільшого (але не лише) марксистською настановою; по-четверте, Кант розглядався як представник німецького ідеалізму, а не як самостійний мислитель; по-п'яте, відсутністю кантознавчого підходу до дослідження його філософії, що був притаманний західним дослідникам.

Серйозний дослідницький інтерес до Кантової філософії в радянській Україні можна фіксувати лише починаючи з 60-х рр. ХХ ст., що було зумовлено, певно, політичними процесами «хрущовської відлиги». Провідна роль тут належала філософському факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка, а персонально це виразилося в активній діяльності Павла Копніна, який з 1959 очолив кафедру діалектичного та історичного матеріалізму. Згодом осередок досліджень німецького ідеалізму перемістився до Інституту філософії АН України, де і було здійснено більшість досліджень Кантової філософії.

Що стосується монографічних досліджень, присвячених Кантовій філософії, то до проголошення незалежності в Україні було опубліковано лише три таких дослідження: Володимира Шинкарука (Šynkaruk 1974), Михайла Булатова (Bulatov 1974) і колективної монографії «Критические очерки по философии Канта» (Bulatov et al. 1975). Само собою зрозуміло, що в різний час було оприлюднено також чимало статей, які торкалися різних аспектів критичної філософії, насамперед теорії пізнання й етики Канта (Trubenko 1967; Ozadovs'ka 1971; Novorun 1974; Trubenko 1974; Paškova 1974; Savčenko 1974; Kostjuk 1976; Savčenko 1976; Trubenko 1978; Andros 1979; Šynkaruk 1989; Poliščuk 1991). У кожному разі дослідницький інтерес досягає свого апогею в ювілейний 1974 рік і триває ще кілька років, але вже наприкінці 1970-х років він поступається місцем розвідкам про філософію Фюєрбаха. Звісно, окремі статті про Канта продовжують друкуватися, однак це не відображає зміненої тенденції (докладніше див.: Terlec'kuj 2021: 106–122).

Праці українських авторів 20-30-х років ХХ ст., в яких тематично йшлося про Кантову філософію, досі залишаються малодослідженим полем, що приховує чимало вагомого для нашої історії рецепції Кантової філософії. У цьому контексті на увагу заслуговує розвідка Михайла Гордієвського (1885 – 1938) про вплив Канта на педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці, яка виконана на дуже професійному рівні того часу (Hordijevskij 1928). Також варто згадати і досить розлогу рецензію Володимира Юринця (1891 – 1937) на одну монографію про естетику Канта, де автор в цілком марксистському ключі хоч і критикує ідеалізм Канта, однак при цьому демонструє свою ґрунтовну обізнаність із німецькою культурою (Jurynec' 1927). Із відомих причин праці такого ґатунку, які були затавровані як ідеологічно шкідливі, залишилися поза увагою вітчизняних дослідників пізнішого часу.

Вітчизняна традиція дослідження Кантової філософії сягає, звісно, дореволюційних часів і її можна простежити впродовж усього XIX ст. В університетах Харкова (1805), Києва (1834) та Одеси (1865), в Київській духовній академії (1819), в Ніжинському історико-філологічному інституті (1875) були фахівці, які викладали і досліджували філософію Канта на серйозному професійному рівні і, звичайно, спиралися у своїх дослідженнях на оригінальні тексти.¹ Яскравим епізодом в історії цього періоду є майже одночасна публікація трьох монографічних досліджень про Кантову філософію випускників Університету св. Володимира (Šimanskij 1904; Ščerbina 1904; Špet 1906–1907). Безперечно, це стало можливо завдяки зусиллям Г. Челпанова, який професорував тут до 1907 року. Цікавим є той факт, що дві останні монографії наведені в бібліографії книжки В. Шинкарука, але в самому тексті вони ніде не процитовані.

Така пунктирно накреслена стисла передісторія виникнення досліджень Кантової філософії в незалежній Україні буде неповною, якщо не вказати на значення української діаспори впродовж цілого XX ст. На непідконтрольній радянській владі Західній Україні в 20-х роках XX ст. з'явилося кілька невеликих статей, які були переважно публіцистичними, а проте якимось знайомили україномовних читачів із творчістю Канта та його значенням для філософії загалом (Baley 1924; Javoriv's'ky 1925). Звісно, деякі оцінні судження в них видаються достатньо проблематичними з погляду сучасності, і все ж вони виконували принаймні просвітницьку функцію в ті непрості часи. Значно більшої ваги мала публікація першого українського перекладу праці Канта «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики...», позаяк це давало змогу безпосередньо ознайомитися з поглядами німецького філософа (Kant 1930). Зрештою, не меншу вагомість мали також два ґрунтовні історико-філософські дослідження Дмитра Чижевського, що були присвячені історії філософської думки в Україні (Čuževs'kyj 1926; 1931). Чи не вперше у вітчизняній історії філософії тут подається виклад «знайомства з Кантом на Україні», тобто, власне, рецепція Кантової філософії українськими філософами, яка постає першим етапом «знайомства з німецьким ідеалізмом» (Čuževs'kyj 2005: 62–82). Авжеж, усі такі різнопланові доробки змогли бути оцінені фахівцями лише після того, як «залізна завіса» остаточно впала, тобто після здобуття незалежності України.

Утім, на відміну від інших республік колишнього СРСР, які здобули незалежність і стали суверенними державами, стартові умови для дослідження Кантової філософії у незалежній Україні виявилися не такими вже і сприятливими. Насамперед це стосувалося бібліотечних фондів, які після тривалої системної роботи відповідних органів не містили не те що класичних і сучасних західних досліджень про Кантову філософію, а навіть часто оригінальних текстів самого Канта. Годі сподіватися, що в книгозбірнях можна було знайти так потрібні для досліджень періодичні видання, скажімо Kant-Studien. Лише згодом вдалося якось мінімізувати цю болючу проблему браку джерел, і то не через інституційну підтримку, а завдяки дружнім зв'язкам із західними колегами. Інша серйозна перешкода далася взнаки у відсутності

¹ Докладніше про дослідження Кантової філософії у дореволюційний період див.: Čuževs'kyj 2005: 62–82; Ткачук 2001: 103–119; Kozlov's'kyj 2014: 427–463.

українських перекладів творів Канта. Це теж була складна справа, оскільки в радянський період, особливо з 1970х років, існувала пряма заборона на переклад філософської літератури з іноземних мов, окрім російської, відповідно, в Україні було геть мало фахівців, які були б узагалі спроможні перекладати філософські тексти, не кажучи вже про німецькі твори XVIII століття. Звісно, попервах якось обходилися російськими перекладами, особливо в навчальному процесі, однак дедалі більше ставало очевидно, що слід готувати українські переклади творів Канта, бо без цього неможливо належно засвоїти не лише його філософську систему, а цілу традицію після Канта. Нарешті, клопоту завдала і та обставина, що не було інституційного осередку, де можна було б займатися дослідженням Кантового доробку. В Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України не було ні відділу, ні сектору, що спеціалізувався б на німецькому ідеалізмі. На філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка існувала, правда, кафедра історії зарубіжної філософії, однак серед її викладачів не спостерігався запал досліджувати Кантову філософію на належному професійному рівні, що виходив би за межі відомостей для підручника. Щоб зрушити справу з мертвої точки потрібна була неабияк заангажована, компетентна і водночас цілеспрямована особистість.

Певна річ, після проголошення незалежності України вітчизняні філософи продовжували займатися аналізом Кантового доробку. Відтепер це можна було робити не оглядаючись на директиви партії. Тому в цей час публікуються розвідки, в яких була зроблена спроба неупередженого «прочитання» Канта (Ivachnenko 1991, 1992; Malivs'kyj 1991; Malachov 1992; Muzyčenko 1992). Щоправда, такі розвідки, що спеціально присвячені філософії Канта, були поодинокими. Крім того, хоча вони і були ідеологічно незаангажованими, але за своєю суттю вони залишалися в річищі радянського підходу до Кантової філософії. А найголовніше, чого їм бракувало, полягало у відсутності фахового підходу до дослідження Кантової спадщини. Адже хоча вони були написані українською мовою, твори німецького філософа в них цитувалися з російських перекладів. Інколи тут враховувалися результати інших авторів, але західна дослідницька література була цілковито знехтувана. Зрештою, Кант нерідко поставав «приводом» для з'ясування якоїсь проблеми, а його філософія виявлялася «транзитивною» в світовому історико-філософському процесі.

Така ситуація почала поволі змінюватися лише наприкінці 90-х років XX ст. Це засвідчено появою нечисленної кількості публікацій, які, проте, вирізняються якісно іншим рівнем (Ničuk 1999; Minakov 1998; Svatko 1999). Характерними ознаками такої якісної зміни стають повага до оригіналу, увага до архіву і, нарешті, свіжість погляду на творчість Канта.

Потужний імпульс ґрунтовному дослідженню Кантової філософії в незалежній Україні надало створення в лютому 1998 р. «Кантівського товариства в Україні» – громадської організації «з відкритим членством для дослідників у сфері філософії» (Minakov 2008: 9).¹ Першим Головою Товариства було обрано професора Анатолія Лоя,

¹ Див. також відтворення цієї статті на сайті Кантівського товариства в Україні: <http://kant.ho.ua/journal/minakov2008.html>. Далі ми послуговуватимемося матеріалами цієї статті М. Мінакова при відтворенні певних фактів з історії Товариства.

доктора філософських наук, завідувача кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а науковим секретарем магістра Михайла Мінакова, аспіранта кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».¹ Саме Кантівське товариство в Україні інтенсифікувало доти фрагментарні й принагідні розвідки про Кантову філософію. Насамперед завдяки щорічним міжнародним Кантівським конференціям, в яких брали участь дослідники Кантової філософії з Німеччини, Австрії, України, Польщі, США, Італії, Швейцарії, Нідерландів, Росії, Білорусі, вдалося досягти однієї з ключових цілей, що ставило перед собою Товариство – подолати ізоляцію вітчизняної філософської та суспільно-гуманітарної думки взагалі. Тематика щорічних міжнародних заходів Товариства варіювалася в залежності від актуальних для вітчизняної спільноти питань кантознавства і аж до поточних ювілейних дат. Перші конференції були присвячені таким темам: пам'яті Макса Шелера (1998), 275-річчю від дня народження Канта (1999), «Метафізика і антропологія» (1999), «Кантівське обґрунтування практичної філософії і сучасність» (2000). Наступний захід відбувся в 2003 році і стосувався проблеми «Метафізика і політика: Кант, Арндт, Йонас». У наступний рік тема конференції була «Ідея Університету: Кант і сучасність» (2004). Епістемологічні комплекси питань були характерні для послідовних конференцій: «Поняття істини у філософії Канта і сучасній епістемології» (2005), «Розум і самоафектація» (2006) і «Трансценденталізм versus емпіризм: можливі альтернативи» (2007). Ювілейна для Товариства конференція 2008 року стосувалася теми «Мораль і звичаєвість: Кант, Гегель, сучасність». Згодом формат заходів Кантівського товариства в Україні трансформувалася, зосередившись насамперед на вузькопрофільних семінарах і обговореннях авторських розвідок, перекладів Канта та інтерпретаціях текстів Канта.

Завдяки таким щорічним Кантівським конференціям українська філософська спільнота мала нагоду познайомитися з дослідженнями та ідеями таких знаних західних фахівців з філософії Канта, як Вольфганг Рьод (Австрія), Вольфганг Карл (Німеччина), Карен Глой (Швейцарія), Кароль Бал (Польща), Шерон Голд (США). Водночас українські філософи мали змогу спілкуватися з багатьма відомими західними колегами, як-от Массімо Серретті (Італія), Ганс Маєр (Німеччина), Марцело Штам (Німеччина), Вольфгарт Генкман (Німеччина), Рудольф Галлер (Австрія), Петер Козловскі (Нідерланди) та Пірмін Штекелер-Вайтгофер (Німеччина). Результати щорічних зібрань Кантівського товариства в Україні неодноразово оприлюднювалися у вітчизняних фахових виданнях. Варто згадати першу публікацію Товариства «Кантівські студії 1999: Щорічник Кантівського товариства в Україні» (Київ: Тандем, 2000), в якій були надруковані доповіді засідання Товариства з нагоди 275-річчя від дня народження Канта і доповіді семінару «Метафізика і антропологія в філософії І. Канта». Матеріали інших конференцій надруковані в тематичному числі журналу «Філософська думка» (2008, № 6). А в числі «Філософської думки» з темою номера «Актуальність Канта» (2015, № 2) відображені результати пізнішої діяльності Товариства. Щоправда, доводиться констатувати і той факт, що чимало цікавих і

¹ У 2013 році Головою Кантівського товариства в Україні було обрано Михайла Мінакова, а секретарем Світлану Матвієнко. З 2018 року Кантівське товариство в Україні очолює Віталій Терлецький, а секретарем є В'ячеслав Циба.

змістовних доповідей на конференціях різних років, які належать як західним, так і вітчизняним дослідникам, поки залишилися неоприлюдненими. В останні роки Кантівське товариство в Україні не лише відновило проведення щорічних семінарів, але також намагається оприлюднювати матеріали цих заходів у фаховій періодиці (Terlec'kyj & Kozlovs'kyj 2020c: 103–105; Terlec'kyj 2020b: 127–132)¹.

Кантівське товариство в Україні з перших років свого існування стало також майданчиком, на якому жваво обговорювалися перші переклади Канта українською мовою. Необхідність справи перекладів була усвідомлена давно, проте започаткувалася вона лише завдяки зусиллям членів Товариства і за підтримки програми перекладів Міжнародного фонду «Відродження». Головна проблема полягала в тому, як відтворити українською мовою базові поняття Кантової філософії, орієнтуючись при цьому на кращі зразки перекладів іншими мовами. Наприклад, чи є доконечним перекладати *die Vernunft i der Verstand* лише як «розум» і «розсудок / розсуд», чи все ж варто враховувати і такі опції, як «розум» і «ум» або «розум» й «інтелект»? Мабуть, найскладнішим виявилось відійти від уже сформованої традиції російських перекладів Канта, особливо в тих випадках, коли ця традиція запропонувала проблематичні варіанти перекладів. У кожному разі впродовж першого десятиліття ХХІ ст. була перекладена українською і опублікована низка головних творів Канта при активній участі членів Товариства (Kant 2000; Kant 2004; Kant 2005; Kant 2007).² А проте, з позиції сьогодення, слід усе-таки визнати, що в багатьох пунктах ці переклади не задовольняють вимоги, що висуваються до видань творів такого класу. І це стосується не лише перекладацьких рішень у термінологічному плані та не лише адекватності перекладу, але передусім з огляду на науковий апарат видання. Тому і не дивно, що останнім часом лунають критичні відгуки на ті переклади творів Канта (Čornuj 2020: 130–154; Ivaščenko & Terlec'kyj 2020: 211–229). Тож зараз, як ніколи, на часі перекладати і готувати на належному науковому рівні видання Кантових праць. Адже ця робота не лише вимагає багато часу, але й потребує відповідних компетенцій перекладачів, які у свою чергу здобуваються тривалими зусиллями.

Діяльність Кантівського товариства в Україні позначилася і на істотному підвищенні рівня дисертаційних досліджень. Знайомство з доробком зарубіжних колег, безпосереднє спілкування з ними, відкриття «нерадянського» Канта, участь у закордонних конференціях членів Товариства – усе це не могло не відобразитися на суттєвій зміні в академічній атмосфері, в якій плекання етосу академічної добросовісності тепер стало нормативним і навіть чимось samozрозумілим. Хоча кількість дисертацій, безпосередньо присвячених Кантовій філософії, не вражає своїм числом, зате їхня якість, особливо в порівнянні з дисертаціями минулих часів, вселяє надію, що досягнутий рівень залишиться масштабом у вітчизняній спільноті. У цьому зв'язку варто згадати дисертації М. Мінакова, що присвячена Кантовому поняттю віри розуму (2000), Ю. Федорченка, яка присвячена Кантовій дедукції категорій (2005) та

¹ Інформація і матеріали останнього семінару Кантівського товариства в Україні на тему «Кант і метафізика: традиція і сучасність» (12 червня 2021 р.) подані до редакції часопису *Філософської думки*.

² Варто зауважити, що Кантівське товариство в Україні не мало жодного стосунку до появи останнього з вказаних перекладів.

В. Циби, що присвячена інтерпретації Канта в аналітичній філософії (2012). Як видно, деякі дисертації є не просто історико-філософськими, а навіть суто кантознавчими.

Своє дисертаційне дослідження М. Мінаков переробив у монографію і вона стала першим монографічним дослідженням Кантового доробку в незалежній Україні (Minakov 2001). Останньою за часом опублікованою монографією про Канта поки залишається ґрунтовне дослідження В. Козловського про Кантову антропологію (Kozlovs'kyj 2014).

Різні аспекти, питання і проблеми насамперед теоретичної філософії Канта перебувають у полі уваги українських дослідників (Baumeister 2000; Jermolenko 2000; Ivaščenko 2013; Kebuladze 2008; Kirijenko 2000a, 2000b; Kozlovs'kyj 2009; Minakov 2000; Terlec'kyj 2000, 2009, 2013a, 2013b; Fedorčenko 2004, 2006, 2015; Cyba 2015).¹ В останні роки значно посилюється інтерес до інтерпретації Кантового доробку в контексті традиції аналітичної філософії (Džulaj 2009; Cyba 2010a, 2010b), свідченням чого стали два тематичні числа журналу *Sententiae* в 2015 – 2016 рр. (Cyba 2015; Minakov 2015; Terlec'kyj 2015; Ivaščenko 2016; Kozlovs'kyj 2016; Cyba 2016). Також Кантова антропологія віддавна викликала дослідницький інтерес в українських філософів (Kozlovs'kyj 2007, 2008a, 2008c; Loj 2000; Табаčkovs'kyj 2000). Звичайно, особлива увага приділялася дослідженню ролі і місця Канта в історії філософської думки в Україні (Hors'kyj 2000; Kozlovs'kyj 2009a; Табаčkovs'kyj 2004; Pitsch 1995; Ткачук 2000, 2001). Не бракувало і спеціальних розвідок, присвячених практичній філософії Канта (Bystryc'kyj 2000; Вушко 2000; Jermolenko 2004, 2008; Loj 2008, Tur 2001). Тема «Кант та історія філософії» так само представлена українськими дослідниками (Bulatov 2004, Kozlovs'kyj 2008b; Нічук 2001, Пануць 2004). Спорадично публікуються статті, що торкаються естетичної тематики в творчості Канта (Bondarevs'ka 2005; Terlec'kyj 2020).² Варто згадати і публікації перекладів західних дослідників, в яких ідеться про сучасні підходи до тлумачення Кантового доробку (Röd 2000a, 2000b; Serretti 2000a, 2000b; Vubner 2009). Безперечно, за роки незалежності були опубліковані також кілька підручників, в яких на відповідному рівні викладалася і Кантова філософія (Bulatov 2003; Kušakov 2006; Prokorov 2013).

Запропонований огляд, який, певна річ, є фрагментарним і не претендує на повноту, свідчить про сталий інтерес до Кантової філософії серед українських дослідників. Водночас треба наголосити і на тому, що за останнє десятиліття значно підвищився рівень самих досліджень, який включає як мовні компетенції, так і глибину аналізу положень чи аргументів Канта. Можна навіть стверджувати, що серед нечисленних дослідників намітилася тенденція до кантознавчого характеру дослідження Кантового доробку. Однак усі ці позитивні здобутки, які не можуть не тішити, водночас також не мають заспокоювати, а натомість повинні стати спонукальними факторами до ґрунтовнішого аналізу інших, поки ще малодосліджених

¹ Тут і надалі ми не маємо на меті подавати повну бібліографію українських досліджень Кантової філософії, а обмежуємося лише вказівками на показові – на наш погляд – розвідки у відповідних дослідницьких сферах.

² Дещо докладнішу бібліографію публікацій українських дослідників про Кантову філософію можна знайти на сайті Кантівського товариства в Україні: <http://kant.ho.ua/publ.html>.

аспектів Кантової філософії, особливо на передодні великого ювілею від дня народження Канта.

Bibliography:

- Andros, Yevhen. (1979). Antitezis dobroj voli v filosofii I. Kanta i ego social'nyj smysl [From Rus.: Antithesis of goodwill in the philosophy of I. Kant and its social meaning]. *Problemy filosofii* 46: 142–150.
- Baley, Stepan. (1924). Immanuel' Kant [From Ukr.: Immanuel Kant]. *Dilo* 88: 3–4.
- Baumeister, Andrij. (2000). Transtsendental'nyy ideal yak nesuperechlyve myslennya. Peretlumachennya pershopryntsypu metafizyky u krytychniy filosofiyi I.Kanta [From Ukr.: Transcendental ideal as consistent thinking. Interpretation of the first principle of metaphysics in the critical philosophy of Kant.]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 104–118.
- Bondarevs'ka, Iryna. (2005). Sensus communis i sudzhennya smaku v Kanta [From Ukr.: Sensus communis and judgments of taste in Kant]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiya ta religiyevnavstvo* 37: 24–28.
- Bubner, Rüdiger. (2009). Transtsendental'nyy argument i problema deduktsiyi [From Ukr.: Transcendental argument and the problem of deduction]. *Filosofs'ka dumka* 2: 106–119.
- Bulatov, M. A., Tabačkovskij, V. G., Yacenko, A. I. (1975). Kritičeskie očerki po filosofii Kanta. [From Rus.: Critical Essays on Kant's Philosophy. Ed.: M.A. Bulatov, V.G. Tabachkovsky, A.I. Yatsenko]. Kiev: Naukova dumka.
- Bulatov, Mihail. (1974). Leninskij analiz nemeckoj klassičeskoj filosofii. (Logiko-dialektičeskie i istoriko-filosofskie problemy) [From Rus.: Lenin's analysis of German classical philosophy. (Logical-dialectical and historical-philosophical problems)]. Kiev: Naukova dumka.
- Bulatov, Mihail. (2003). Nemeckâ klassičeskaâ filosofiâ. V 2-h častâh. Čast' I. Kant, Fichte, Schelling [From Rus.: German classical philosophy. In 2 parts. Part I. Kant, Fichte, Schelling]. Kiev: Stilos.
- Bulatov, Mihajlo. (2004). Filosofiya I. Kanta ta deyaki tendentsiyi rozvytku yevropejs'koyi filosofiyi [From Ukr.: Kant's philosophy and some trends in European philosophy]. *Filosofs'ka dumka* 5: 3–13.
- Byčko, Ihor. (2000). Filosofiya Kanta u konteksti problemy svobody [From Ukr.: Kant's philosophy in the context of the problem of freedom]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 60–70.
- Bystryc'kyj, Yevhen. (2000). Kul'turno-istorychne apriori [From Ukr.: Cultural and historical a priori]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 49–54.
- Cornyj, Viktor. (2020). Komu potribni perekłady: trudnoshchi zasvoyennya chuzhomovnoyi tradytsiyi [From Ukr.: Who needs translations: difficulties in mastering a foreign language tradition]. *Filosofiya osvity* 2: 130–154. doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-10.
- Cyba, Vjačeslav. (2010a). Wittgenstein i Kant: krytychni modeli transtsendentalizmu [From Ukr.: Wittgenstein and Kant: critical models of transcendentalism]. *Praktyčna filosofiya* 1: 212–219.
- Cyba, Vjačeslav. (2010b). Transtsendental'nyy obyekt yak pidstava dlya Kanta i problema dlya Strawsona [From Ukr.: The transcendental object as the basis for Kant and the problem for Strawson]. *Magisterium. Istoryko-filosofs'ki studiyi*. 39: 38–43.
- Cyba, Vjačeslav. (2015a). Epistemolohichnyj slovnyk Sellarsa [From Ukr.: Sellars' epistemological dictionary]. *Sententiae* 2 (33): 41–50.
- Cyba, Vjačeslav. (2015b). Kantove ponyattya pravyla i problema movy [From Ukr.: Kant's concept of rule and the problem of language]. *Filosofs'ka dumka* 2: 50–66.
- Cyba, Vjačeslav. (2016). Kontseptual'nist' spohlyadannya: Sellars dobudovuye Kantovu epistemologiyu [From Ukr.: Conceptuality of intuition: Sellars completes Kant's epistemology]. *Sententiae* 1(34): 42–60.

- Cyževs'kyj, Dmytro. (1926). Fil'osofiya na Ukraini. Sproba istoriografiji [From Ukr.: Philosophy in Ukraine. An attempt at historiography]. Praha: Siyach.
- Cyževs'kyj, Dmytro. (1931). Narysy z istoriji filosofiji na Ukraini [From Ukr.: Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Praha: Ukrajins'ky hromads'kyj vydavnychyj fond.
- Cyževs'kyj, Dmytro. (2005). Narysy z istoriji filosofiji na Ukraini [From Ukr.: Essays on the history of philosophy in Ukraine]. V Chyzhevs'ky D. Filosofov'ki tvory v 4-ky t. / Za red. V. Lisovoho. T. 1: 2–162 [From Ukr.: Chyzhevs'ky, D. Philosophical works in 4 volumes / Ed. by V. Lisovyy, Vol. 1: 2-162]. Kyiv: Smoloskyp.
- Džulaj, Jurij. (2009). Bubner i transtsendental'nyy argument I. Kanta [From Ukr.: Bubner and Kant's transcendental argument]. *Filosofov'ka dumka* 2: 97–105.
- Fedorčenko, Yuriy. (2004). Do problemy «Ya» transtsendental'noyi appertseptsiji [From Ukr.: To the problem of "Ego" of transcendental apperception]. *Multyversum* 40: 53–61.
- Fedorchenko, Yuriy. (2006). Problema substancyvatsiji konstytentiv ta ideyi rozumu [From Ukr.: The problem of substantivization of constituents and ideas of reason]. *Filosofov'ka dumka* 1: 25–39.
- Fedorchenko, Yuriy. (2015). Struktura dokazu transtsendental'noyi deduktsiji kategoriy [From Ukr.: The proof structure of the transcendental deduction of categories]. *Filosofov'ka dumka* 2: 39–49.
- Hordijevskyy, Mykhaylo. (1928). Kant i Pestalozzi [From Ukr.: Kant and Pestalozzi]. V *Yuvileynnyy zbirnyk na poshanu akademika Mykhayla Hrushevs'koho z nahody shistdesyatoyi richnytsi zhyt'tya ta sorokovykh rokovyn naukovoyi diyal'nosti* [From Ukr.: Anniversary collection in honor of Academician Mykhailo Hrushevsky on the occasion of the sixtieth anniversary of his life and the fortieth anniversary of his scientific activity]. Ch. II. Kyiv, 444–448.
- Hors'kyj, Vilen. (2000). Rol' nimets'koyi filosofov'koyi tradytsiji v stanovlenni y rozvytku filosofov'koyi dumky v Ukraini [From Ukr.: The role of the German philosophical tradition in the formation and development of philosophical thought in Ukraine]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 15–25.
- Hovorun, Dmytro. (1974). Tvorchyaya uyava v estetychniy teoriiy Kanta [From Ukr.: Creative imagination in Kant's aesthetic theory]. *Filosofov'ka dumka* 1: 70–77.
- Ivaščenko, Ivan & Terlec'kyj, Vitali. (2020). Znachlyvist' perekladu dlya filosofov'koyi osvity (na prykladi ukrajins'koho perekladu «Krytyky chystoho rozumu» Imanuela Kanta) [From Ukr.: The significance of translation for philosophical education (on the example of the Ukrainian translation of Immanuel Kant's *Critique of Pure Reason*)]. *Filosofiya osvity* 1: 211–229 doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-13.
- Ivaščenko, Ivan. (2013). Asymetrychnist' totozhnosti. Mirkuvannya shchodo Kantovoyi transtsendental'noyi deduktsiji [From Ukr.: Asymmetry of identity. Reflections on Kant's transcendental deduction]. *Sententiae* 1(28): 7–29.
- Ivaščenko, Ivan. (2016). Problema epistemichnoho statusu pravyl: Vilfryd Selars pro material'ni pravyla vysnovuvannya [From Ukr.: The problem of the epistemic status of rules: Wilfrid Sellars on the material rules of inference]. *Sententiae*, 1(34): 6–24.
- Ivachnenko, Yevhen. (1991). Ideya vichnoho myru. Kant i suchasnist' [From Ukr.: The idea of perpetual peace. Kant and modernity]. *Problemy filosofiji* 87: 30–36.
- Ivachnenko, Yevhen. (1992). Pro deyaki kul'turno-natsional'ni peredumovy vchennya Kanta pro vichnyy myr [From Ukr.: On some cultural and national preconditions of Kant's doctrine of perpetual peace]. *Problemy filosofiji* 92: 51–61.
- Javoriv's'ky, Yevhen. (1925). Emanuyil Kant [From Ukr.: Immanuel Kant]. *Literaturno-naukovy vistyky* 87: 38–46.

- Jermolenko, Anatolii. (2004). Pryntsyp universalizatsiyi Kanta [From Ukr.: Kant's principle of universalization]. *Filosofs'ka dumka* 5: 66–88.
- Jermolenko, Anatolii. (2008). Avtonomna etyka I. Kanta ta moral'no-pravova problematyzatsiya pryrody [From Ukr.: I. Kant's autonomous ethics and moral and legal problematization of nature]. *Filosofs'ka dumka* 6: 115–130.
- Jermolenko, Volodymyr. (2000). Kantivs'ke ponyattya noumena: umosyazhnist' i konechnyy sub'yekt [From Ukr.: Kant's concept of noumenon: comprehensibility and finite subject]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 211–222.
- Juryneć, Volodymyr. (1927). Estetyka Kanta v marksysts'komu osvittleni [From Ukr.: Kant's aesthetics in Marxist light]. *Hart* 2/3: 96–122.
- Kant, Imanuel'. (2004). Krytyka praktychnoho rozumu / Per. z nim., prym. ta pislyamova I. Burkovs'koho [From Ukr.: Critique of practical reason / Translated, with notes and afterword by I. Burkovsky]. Kyiv: Univers.
- Kant, Imanuel'. (2005). Prolehomeny do kozhnoyi maybutn'oyi metafizyky, yaka mozhe postaty yak nauka / Per. z nim., komentari i prymitky V. Terlets'koho [From Ukr.: Prolegomena to any future metaphysics that can appear as a science / Translated, with comments and notes by V. Terletsky]. Kyiv: PPS-2002.
- Kant, Immanuyil. (1930). Prolyegomena do kozhnoyi maybutn'oyi metafizyky, yaka mohtyme vystupaty yak nauka. Z istorychnym vstupom ta slovnykom. Pid redaktsiyeyu prof. D-ra Ivana Mirchuka [From Ukr.: Prolegomena to any future metaphysics that can act as a science. With historical introduction and dictionary. Edited by Prof. Dr. Ivan Mirchuk]. L'viv: Nedilya.
- Kant, Immanuyil. (2000). Krytyka chystoho rozumu / Per. z nim. ta prymit. I. Burkovs'koho [From Ukr.: Critique of pure reason / Translated, with notes by I. Burkovsky]. Kyiv: Univers.
- Kant, Immanuyil. (2007). Estetyka / Per. z nim. B. Havryshkova [From Ukr.: Aesthetics / Translated by B. Havryshkov]. L'viv: Avers.
- Kebuladze, Vahtang. (2008). Vysliv Kanta «Dumky bez zmistu porozhni, spohlyadannya bez ponyat' slipi» [From Ukr.: Kant's statement "Thoughts without content are empty, intuitions without concepts are blind"]. *Filosofs'ka dumka* 6: 155–164.
- Kirijenko, Serhiy. (2000a). Kant i teolohiya [From Ukr.: Kant and theology]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 118–129.
- Kirijenko, Serhiy. (2000b). Komentar do pratsi I. Kanta «Do pytannya, zaproponovane na premiyu» [From Ukr.: Commentary on Kant's work "On the question proposed for the award"]. *Multyversum* 15: 38–47.
- Kostjuk, Volodymyr. (1976). Etyka Kanta i suchasna lohika [From Ukr.: Kant's ethics and modern logic]. *Filosofs'ka dumka* 6: 74–81.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2007). Do pytannya pro antropolohichnyy i transtsendental'nyy vymiry kantivs'koyi politychnoyi filosofiyi [From Ukr.: On the question of the anthropological and transcendental dimensions of Kant's political philosophy]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiya ta religiyeznavstvo* 63: 22–31.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2008a). Kantivs'ka antropolohiya v svitli metafizychnykh, fizychnykh i matematychnykh pryntsypiv Leibnica i Newtona [From Ukr.: Kant's anthropology in the light of metaphysical, physical and mathematical principles of Leibniz and Newton]. *Magisterium. Istoryko-filosofs'ki studiyi* 30: 18–25.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2008b). Kantivs'ka retseptsiya metafizychnykh i psykholohichnykh kontseptiv «shkoly Leibnica – Wol'fa» [From Ukr.: Kant's reception of metaphysical and psychological concepts of the "Leibniz-Wolff school"]. *Filosofs'ka dumka* 5: 80–102.

- Kozlovs'kyj, Viktor. (2008c). Modeli rekonstruktsiyi kantivs'koyi antropolohiyi [From Ukr.: Models of reconstruction of Kantian anthropology]. *Mohylyans'ki istoryko-filosofs'ki studiyi* / Red. kol. Tkachuk M. L. Kyiv, 39–105.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2009a). I. Kant u «zaliznykh obiyakh» radyans'koyi filosofiyi [From Ukr.: I. Kant in the “iron arms” of Soviet philosophy]. *Filosofs'ka dumka* 3: 117–126.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2009b). Metafizyka i psykholohiya Imanuyila Kanta: vytoky i retseptsiya [From Ukr.: Immanuel Kant's metaphysics and psychology: origins and reception]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiya i religiyevnavstvo*. 89: 16–23.
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2014). Kantova antropolohiya: dzherela, konstelyatsiyi, modeli [From Ukr.: Kant's anthropology: sources, constellations, models]. Kyiv: Vyd. dim «Kyevo-Mohylyans'ka akademiya».
- Kozlovs'kyj, Viktor. (2016). Strawson i Kant: deskryptyvna metafizyka yak kontseptual'na peredumova analizu «Krytyky chystoho rozumu» [From Ukr.: Strawson and Kant: descriptive metaphysics as a conceptual precondition for the analysis of “Critique of Pure Reason”]. *Sententiae*, 1(34): 25–41.
- Kušakov, Yuriy. (2006). Narysy z istoriyi nimets'koyi filosofiyi Novoho chasu [From Ukr.: Essays on the history of modern German philosophy]. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury.
- Loj, Anatoliiy. (2000). Problema kantivs'koyi antropolohiyi v konteksti «metafizychnoho trykutnyka» [From Ukr.: The problem of Kant's anthropology in the context of the “metaphysical triangle”]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini*. Kyiv: Tandem, 186–200.
- Loj, Anatoliiy. (2008). Fenomen Sittlichkeit u konteksti podolannya sub'yektyvizmu [From Ukr.: The Sittlichkeit phenomenon in the context of overcoming subjectivism.]. *Filosofs'ka dumka* 6: 94–114.
- Malachov, Viktor. (1992). Kant i Hohol': podviynny portret [From Ukr.: Kant and Gogol: a double portrait]. *Filosofs'ka i sotsiolohichna dumka* 1: 50–57.
- Malivs'kyj, Anatoliiy. (1991). Persha i druha «Krytyky» Kanta (pryroda naukovoho ta sotsial'no-tsinnisnogo znannya) [From Ukr.: The first and second “Critique” of Kant (the nature of scientific and socio-valuable knowledge)]. *Problemy filosofiyi* 90: 21–27.
- Minakov, Mykhaylo. (1998). Vira yak zdatnist' rozumu: I. Kant pro chystu viru rozumu [From Ukr.: Faith as the ability of reason: I. Kant on pure faith of reason]. *Magisterium. Istoryko-filosofs'ki studiyi* 1: 103–111.
- Minakov, Mykhaylo. (2000). Pytannya viry v filosofiyi I. Kanta [From Ukr.: Questions of faith in the philosophy of Kant]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini*. Kyiv: Tandem, 82–104.
- Minakov, Mykhaylo. (2001). Vchennya Kanta pro viru rozumu [From Ukr.: Kant's doctrine of the faith of reason]. Kyiv: Tsentr praktychnoyi filosofiyi.
- Minakov, Mykhaylo. (2008). Vidpovidal'nist' za vidkrytist': misiya Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini [From Ukr.: Responsibility for openness: the mission of the Kant Society in Ukraine]. *Filosofs'ka dumka* 6: 3–13.
- Minakov, Mykhaylo. (2015). Podiya pervynnoho dosvidu i filosofiya. Metateoriya dosvidu v Kanta i Quine [From Ukr.: The event of primary experience and philosophy. The metatheory of experience in Kant and Quine]. *Sententiae* 2(33): 64–74.
- Muzyčenko, Vasyl'. (1992). Systemno-strukturnyy analiz katehoriy Kanta [From Ukr.: System and structural analysis of Kant's categories]. *Problemy filosofiyi* 92: 62–69.
- Ničyk, Valeriya. (2001). Kyevo-Mohylyans'ka akademiya i nimets'ka kul'tura [From Ukr.: Kyiv-Mohyla Academy and German Culture]. Kyiv: Ukrayins'kyy tsentr dukhovnoyi kul'tury.
- Ničyk, Valeriya. (1999). Ukrayins'ki slukhachi Imanuyila Kanta [From Ukr.: Ukrainian listeners of Immanuel Kant]. *Philosophia Prima: metafizychni pytannya: Shchorichnyk* / Nauk. red. Ya.M. Stratiy. 2: 5–17.

- Ozadovs'ka, Lyudmyla. (1971). Kant i Einstein pro pryrodu naukovykh ponyat' [From Ukr.: Kant and Einstein on the nature of scientific concepts]. *Filosofs'ka dumka* 2: 89–97.
- Panyč, Oleksij. (2004). Imanuyil Kant ta Tomas Reid pro zdorovyvy hluzd ta yoho mistse u filosofiyi [From Ukr.: Immanuel Kant and Thomas Reid on common sense and its place in philosophy]. *Filosofs'ka dumka* 5: 23–44.
- Paškova, Anastasiya. (1974). Kant v otsyntsi prosvitnyts'koyi filosofiyi na Ukraini pochatku XIX st. [From Ukr.: Kant in the estimation of Enlightenment philosophy in Ukraine in the early XIX century] *Filosofs'ka dumka* 2: 67–73.
- Pitsch, Roland. (1995). Krytychnyy rozhyad P. D. Yurkevychem filosofiyi Kanta [From Ukr.: P.D. Yurkevich's critical consideration of Kant's philosophy]. V *Spadshchyna Pamfila Yurkevycha: svitovyy i vitchyznyanyy kontekst*. Red. kolehiya: V.S. Hors'ky, I.Ya. Lysyj, A.H. Tykholaz [From Ukr.: *Pamfil Yurkevich's legacy: world and domestic context*. Ed. Board: V. S. Horsky, I. Ya. Lysyi, A. G. Tycholaz]. Kyiv: VD «KM Academia», 230–242.
- Poliščuk, Nina. (1991). Ideyi filosofs'koyi antropologiyi I. Kanta v konteksti humanizatsiyi suchasnoho suspil'stva [From Ukr.: I. Kant's ideas of philosophical anthropology in the context of humanization of modern society]. *Problemy filosofiyi* 90: 27–33.
- Prokopov, Denys. (2013). Nimets'ka filosofiya Novoho chasu: Prosvitnytstvo, Kant i retseptsiya krytytsyzmu [From Ukr.: German philosophy of modern times: the Enlightenment, Kant and the reception of criticism]. Kyiv: Kyivs'ky natsional'nyj universytet imeni T. Shevchenka.
- Röd, Wolfgang. (2000a). Svoboda i lyuds'ka hidnist'. Sproba aktualizatsiji kantivs'koho vchennya pro svobodu [From Ukr.: Freedom and human dignity. An attempt to actualize Kant's doctrine of freedom]. *Praktychna filosofiya* 1: 48–58.
- Röd, Wolfgang. (2000b). Transtsendental'na filosofiya ta antropologiya [From Ukr.: Transcendental philosophy and anthropology]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 130–144.
- Savčenko, Anatolij. (1974). Kant ta neopozytyvizm [From Ukr.: Kant and neo-positivism]. *Problemy filosofiyi* 33: 55–62.
- Savčenko, Anatolij. (1976). Pro vidnoshennya empiriokrytytsyzmu do filosofiyi I. Kanta [From Ukr.: On the relation of empirio-criticism to Kant's philosophy]. *Problemy filosofiyi* 38: 109–116.
- Ščerbina, Aleksandr. (1904). Učenie Kanta o veši v sebe. Sočinenie, udostoennoe Istoriko-filologičeskim fakul'tetom zolotoj medalj. *Universitetskie izvestiâ*. Iŭn', 1–59; avgust, 61–108; sentâbr', 109–144; oktâbr', 145–170; dekabr' 171–191 [From Rus.: Shcherbina, Alexander. Kant's doctrine of the thing-in-itself].
- Serretti, Massimo. (2000a). Kantove obgruntuvannya praktychnoyi filosofiyi ta suchasnist' [From Ukr.: Kant's justification of practical philosophy and modernity]. *Praktychna filosofiya* 1: 40–47.
- Serretti, Massimo. (2000b). Metafizyka ta meta-antropologiya [From Ukr.: Metaphysics and meta-anthropology]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukraini*. Kyiv: Tandem, 166–186.
- Šimanskij, Aleksandr. (1904). Učenie Kanta i Spensera o prostranstve. Sočinenie, udostoennoe Istoriko-filologičeskim fakul'tetom zolotoj medalj. *Universitetskie izvestiâ*. Ņnvar', 1–46; mart, 47–72; aprel', 73–107 [From Rus.: Shimansky, Alexander. The doctrine of Kant and Spencer about space].
- Šinkaruk, Vladimir. (1974). Teoriâ poznaniâ, logika i dialektika I. Kanta (I. Kant kak rodonačal'nik nemeckoj klassičeskoj filosofii) [From Rus.: The theory of knowledge, logic and dialectics of I. Kant (I. Kant as the founder of German classical philosophy)]. Kiev: Naukova dumka.
- Špett, Gustav. (1906–1907). Problema pričinnosti v Kanta i Huma. *Universitetskie izvestiâ*. 1906, maj, 1–16; iŭn', 17–49; iŭl', 51–82; dekabr', 73–164; 1907, maj, 165–203 [From Rus.: Spett, Gustav. The problem of causality in Kant and Hume].

- Svatko, Yuriy. (1999). Europa «pislya Kanta» [From Ukr.: Europe “after Kant”]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiya ta pravo*. 8: 16–21.
- Šynkaruk, Volodymyr. (1989). Vernads'ky i I. Kant. Humanistychni tradytsiyi i suchasnist' [From Ukr.: Vernadsky and I. Kant. Humanistic traditions and modernity]. *Filosofs'ka i sotsiologichna dumka* 1: 56–61.
- Tabačkovskyy, Vitaliy. (2004). «Filosofuvaty posered Kanta»: dosvid vitchyznyanykh shistdesyatnykiv [From Ukr.: “Philosophize in the middle of Kant”: the experience of the domestic sixties]. *Filosofs'ka dumka* 5: 45–65.
- Tabačkovskyy, Vitaliy. (2000) Antropolohichna refleksiya I. Kanta: dialoh ryhoryzmu ta tolerantnosti [From Ukr.: Kant's anthropological reflection: a dialogue of rigorism and tolerance]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini*. Kyiv: Tandem, 70–82.
- Terlec'kyj, Vitali & Kozlovs'kyj, Viktor. (2020c). «Rik [17]69 dav meni velyke svitlo» [From Ukr.: “Year [17]69 gave me a great light”]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiya ta religiyeznavstvo* 5: 103–105. 10.18523/2617-1678.2020.5.103-105.
- Terlec'kyj, Vitali. (2000). Transtsendental'na filosofiya i ontolohiya [From Ukr.: Transcendental philosophy and ontology]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini*. Kyiv: Tandem, 200–211.
- Terlec'kyj, Vitali. (2009). A priori ut cognition pura. Do peredistoriyi odnoho vzhlytku ponyattya [From Ukr.: A priori ut cognition pura. To the prehistory of one use of the concept]. *Sententiae* 2(21): 89–103.
- Terlec'kyj, Vitali. (2013a). Prelimnariyi do ponyattya ontolohiyi v krytychniy filosofiyyi Kanta [From Ukr.: Preliminaries to the concept of ontology in Kant's critical philosophy]. *Sententiae* 1(28): 30–41.
- Terlec'kyj, Vitali. (2013b). Apriornost' i spontannost' v kritičeskoj filosofiyyi I. Kanta [From Rus.: Apriority and spontaneity in I. Kant's critical philosophy]. *Voprosy filosofii* 12: 129–139.
- Terlec'kyj, Vitali. (2015). Novum in veteri. Hintikka pro Euklidovi vytoky matematychnoho metodu Kanta [From Ukr.: Novum in veteri. Hintikka on the Euclidean origins of Kant's mathematical method]. *Sententiae* 2(33): 75–92.
- Terlec'kyj, Vitali. (2020a). Kantova teoriya geniya: deyaki pytannya dzherel'noyi rekonstruktsiyi [From Ukr.: Kant's theory of genius: some questions of source reconstruction]. *Sententiae* 1(39): 29–53.
- Terlec'kyj, Vitali. (2020b). Teoretychnyy seminar Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini [From Ukr.: Theoretical seminar of the Kant Society in Ukraine]. *Filosofs'ka dumka* 2: 127–132.
- Terlec'kyj, Vitali. (2021). Doslidzhennya nimets'koyi klasychnoyi filosofiyyi v Instytuti filosofiyyi AN Ukrayiny [From Ukr.: Research of German classical philosophy at the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine]. *Filosofs'ka dumka* 4: 106–122.
- Tkačuk, Maryna. (2000). Kyivs'ka kantiana XIX – pochatok XX st.: dosvid i tradytsiyi [From Ukr.: Kyiv Kantiana XIX – early XX century: experience and traditions]. *Kantivs'ki studiyi 1999: Shchorichnyk Kantivs'koho tovarystva v Ukrayini*. Kyiv: Tandem, 26–36.
- Tkačuk, Maryna. (2001). Kantoznavchi studiyi v kyyivs'kiy akademichniy filosofiyyi XIX – pochatku XX stolittya [From Ukr.: Studies of Kant's philosophy in Kyiv academic philosophy of the XIX – early XX centuries]. *Collegium. Meždunarodnyj naučnyj žurnal* 11: 103–119.
- Trubenko, Anatolij. (1978). Kant o sootnošenii filosofii i nauki [From Rus.: Kant on the relationship between philosophy and science]. *Problemy filosofii* 45: 101–109.
- Trubenko, Anatolij. (1967). Problema refleksiyi v transtsendental'nomu idealizmi Kanta [From Ukr.: The problem of reflection in Kant's transcendental idealism]. *Problemy filosofiyi* 5: 94–104.
- Trubenko, Anatolij. (1974). Kant pro pryrodu ta funktsiyi filosofs'koho znannya [From Ukr.: Kant on the nature and functions of philosophical knowledge]. *Problemy filosofiyi* 33: 47–54.

Tur, Mykola. (2001). Praktychnyy rozum I. Kanta v modusi diskursyvno-protsedurnoyi legitymatsiyi sotsial'nykh instytutiv [From Ukr.: I. Kant's practical reason in the mode of discursive-procedural legitimation of social institutions]. *Praktychna filosofiya* 1: 78–84.